

Tšehovin moderni ajallisuus

Tintti Klapuri

Anton Tšehov kirjoitti vuonna 1894 novellin 22-vuotiaasta teologian ylioppilaasta Ivan Velikopolskista. Novellin nimi on ”Student” eli ”Ylioppilas”. Novelli sijoittuu pitkäänperjantaihin ja kuvaa Ivanin paluuta metsältä aron poikki kohti kotiaan. Sen ajallinen kesto on korkeintaan pari tuntia. Novellin kuluessa Ivan esittää kaksi erilaista näkemystä historiasta. Ensimmäisen mukaan Venäjän historia on pelkkää köyhyyttä ja sortoa Rurikin ajoista nykypäivään, kun taas toisen näkemyksen mukaan kauneus ja totuus ovat vallinneet maan päällä aina Jeesuksen ajoista lähtien, ja nykyihminenkin ymmärtää Pietarin tunteman kärsimyksen sinä yönä kun tämä kielsi Jeesuksen.

Novellin ydin ei ole Ivanin esittämissä käsityksissä vaan niiden muodostumisessa. Ensimmäinen, pessimistinen käsitys historian muuttumattomuudesta syntyy kun Ivanilla on kylmä ja nälkä. Toinen, optimistinen käsitys syntyy hänen lämmiteltyään nuotiolla kahden talonpoikaislesken, äidin ja tyttären, kanssa. Ivan kertoo naisille Pietarin tarinan, ja nämä liikuttuvat Ivanin kertomuksesta. Ivanin arvion mukaan naisten liikuttuminen johtuu siitä, että myös he kokevat yhteyden kristinuskon ytimeen. Ivanin näkemys kauneuden ja totuuden historiallisesta ketjusta Jeesuksen ajan ja nykypäivän

välillä pohjautuu juuri tähän tulkintaan jaetusta kulttuurisesta kokemuksesta.

Ivanin tulkinta esitetään kuitenkin epäluotettavana. Naiset reagoivat hänen kertomuksessaan kohtiin, jotka tuntuvat liittyvän heidän omaan kovaan elämäänsä. Juuri siinä kohdin Ivanin kertomusta, jossa kuvataan Jeesuksen lyömistä, äiti, Vasilisa, alkaa itkeä ja tyttären, Lukerjan, kasvot ilmaisevat pakahtumista, pidätettyä itkua. Vaikuttaa siltä, ettei Ivan tulevana pappina kykene ymmärtämään maailmassa vallitsevan kärsimyksen monimuotoisuutta vaan tulkitsee toisen ihmisen kokemuksen omasta, mahdollisesti suppeasta kokemushorisontistaan käsin. Novellissa Ivan vertaa itseään Pietariin. Pietarin tavoin hän myös pettää naiset: hän jättää nämä uhkaavalta tuntuvaan tilanteeseen ja jatkaa matkaansa kohti kotia hahmotellen samalla toista käsitystään historiasta, joka esitetään – Pietarin kiellon tavoin – kolmiportaisena. Kuitenkin toisin kuin Jeesuksen puolesta kärsivä Pietari, Ivan ei tunne myötätuntoa vaan iloitsee, koska hän uskoo juuri kohdanneensa ihmiskunnan historian syvimmän ytimen.

”Ylioppilaassa” keskeiseksi nousevat kysymykset kuvaavat Tšehovin yksilö- ja aikaproblematiikkaa laajemminkin. Novellissa yksilön kokemus todellisuudesta syntyy *tilanteisesti*. Psyykkiset ja fyysiset syyt vaikuttavat yksilön käsitykseen maailmasta, ja tämän käsityksen osoitetaan muuttuvan tilanteesta toiseen. Kun aiemmassa venäläisessä realistisessa kirjallisuudessa painopiste on henkilöhahmojen esittämissä näkemyksissä maailmasta, Tšehov ei ole

kiinnostunut näkemyksistä sinänsä vaan niiden syntyprosessista, joka usein osoittaa yksilön käsityskyvyn rajallisuuden tai yksipuolisuuden. Tšehovin tuotannossa tilanteisuus ei koske ainoastaan ajallisesti rajattuja tilanteita kuten ”Ylioppilaassa”, vaan ihmisen osoitetaan olevan läpi elämänsä jossakin ainutlaatuisessa tilanteessa, joka määrittää hänen tunteitaan, ajatuksiaan ja mielipiteitään.

Kun yksilön näkemykset ympäröivästä todellisuudesta esitetään tilannesidonnaisina, näyttätyy koko yksilön elämä yhä uusista tilanteista muodostuvana ja siten jatkuvasti muuttuvana elämänprosessina, jossa aiemmat käsitykset korvautuvat uusien kokemusten myötä toisilla. Tämä modernille ajallisuudelle tyypillinen näkemys luodaan Tšehovin proosatuotannossa usein kerronnallisella rakenteella *kazalos – okazalos*, ”näytti – kävi ilmi”. Käsitys yksilöstä *päättymättömänä* prosessina näkyy erityisesti Tšehovin proosassa, kuten novelleissa ”Nainen ja sylikoira” ja kertomuksessa ”Ikävä tarina”, joissa päähenkilöille lopullisina näyttättyvät näkemykset osoittautuvat myöhemmin, toisessa tilanteessa, väliaikaisiksi. Novellissa ”Nainen ja sylikoira” päähenkilö Gurov luulee suhteensa Anna Sergejevnaan päättyneen, mutta ymmärtää myöhemmin prosessin olevan vielä kesken. Kertomuksessa ”Ikävä tarina” taas kuolemaa odottavan päähenkilön Nikolai Stepanovitšin havainnot todellisuudesta hänen viimeisinä elinkuukausinaan eivät nouse hänen aiempien, nykyisistä poikkeavien havaintojensa yläpuolelle – yhä edelleen hän on tiettyssä positiossa, sairauden ja kuoleman odottamisen tilanteessa, jonka ehdoilla hän luo maailmankuvaansa. Kertomuksen kontekstissa tämä tarkoittaa sitä, etteivät hänen ennen kuolemaa esittämänsä näkemykset todellisuudesta ole sen enempää tosia kuin aiemmatkaan, eikä hän siten kykene luomaan lopullista synteisiä omasta elämästään.

Kun puhutaan venäläisen kirjallisuuden ajallisuudesta, ajatellaan yleensä Dostojevskin romaaniennakoimattomuutta. Toinen keskeinen klassisen venäläisen kirjallisuuden ajallisuuden muoto on erityisesti Tolstoin romaaneille omi-

nainen biografinen aika, jossa yksilössä tapahtuvat muutokset esitetään hänen koko elämänsä perspektiivissä.

Tšehovin proosan aika on perusluonteeltaan Tolstoin kerronnan elämän aikaa, jossa Dostojevskille ominainen yhtäkkisyys tai kumouksellisuus näyttätyy aina tavalla tai toisella arveluttavana. Kyse ei ole kuitenkaan biografisesta ajasta siinä mielessä, että ihmisen elämästä muodostuisi merkityksellisenä näyttättyvä kokonaisuus, toisin kuin Tolstoilla, jolla ihminen kehittyy elämässä kohti sen lakipistettä, kuolemaa. Niinpä yksilön kuolema ei Tšehovilla nouse erityiseksi tarkastelupisteeksi, josta olisi mahdollista ymmärtää elämän merkitys. Sen sijaan ihmisen elämä esitetään osana luonnon kiertokulkua ja kuolema vain yhtenä, toisten vaiheiden kanssa samanarvoisena hetkenä tässä kiertokulussa. Hyvä esimerkki tästä on novelli ”Piispa”, jossa elämä jatkuu tarkalleen samanalaisena siitä huolimatta, että novellin päähenkilö on kuollut. Päättymättömyys ja siihen sisältyvä tilanteinen yksilökäsitys kyseenalaistavat siten näkemyksen elämästä lopulliseen, synteettiseen käsitykseen johtavana prosessina.

Dostojevskiin Tšehovin ajallisuutta yhdistää pidättäytyminen henkilöhahmojen lopullisesta määrittämisestä. Erityisesti Tšehovin myöhäisessä proosassa henkilöt ovat tekijästään vapaita siinä mielessä, että heidän toimintansa syy- ja seuraussuhteet jäävät lukijan tulkittaviksi. Dostojevskin ajan yhtäkkisyyttä, arvaamattomuutta ja selittämättömyyttä ilmentää hänen teoksissaan taajaan esiintyvä partikkeli *vdruk*, ”yhtäkkiä”. Tšehov puolestaan pidättätyy henkilöidensä ajatusten ja tekojen lopullisesta määrittämisestä esimerkiksi käyttämällä passiivisia ilmauksia kuten *hotelos dumat tšto* ”teki mieli ajatella, että”. Varsinkin Tšehovin myöhäisessä proosatuotannossa tunteiden ja tapahtumisen epämääräisyyden kiteyttää jatkuvasti toistuva ilmaus *i potšemu-to*, ”ja jostakin syystä”.

Tšehovin teksteille ominainen ajan avoimuus ei tarkoita sen enempää muutosta kuin pysähtyneisyyttäkään. Tässä mielessä se on analogisessa suhteessa Tšehovin lempiajattelijan

Charles Darwinin kehitysajatteluun, jossa kyse ei ole ihmiskunnan historiassa tapahtuvasta edistyksestä vaan vähittäisestä sopeutumisesta ympärillä tapahtuvaan muutokseen. Käsitys elämästä päättymättömänä prosessina yhdistyykin Tšehovin luonnontieteelliseen, uskonnollisista katsomuksista vapaaseen maailmankuvaan.

Novellissa ”Ylioppilas”, johon viittasin lektion alussa, nousee keskeiseksi teemaksi myös *myötätunto*, tai pikemminkin sen puute. Pappiskokelas Ivan Velikopolski osaa kertoa Pietarin tarinan koskettavasti, mutta ei kykene kohtaamaan Vasilisan ja Lukerjan talonpoikaista tuskaa. Novellissa Tšehov kuvaa ihmisen *havainnoimassa* ympäröivää todellisuutta, ei niinkään *toimimassa* tässä todellisuudessa yhdessä toisten ihmisten kanssa.

Myötätunto ja sen ilmaiseminen konkreettisenä lähimmäisenrakkauten tekona toista ihmistä kohtaan on tšehovilaisen etiikan ytimessä. Tämä käy erityisen hyvin ilmi, kun vertaillaan Tšehovin eri genreissä kirjoittamia teoksia ja niiden kerronnallisia aikatiloja, joita Mihail Bahtin nimittää *kronotoopeiksi* ja joiden uusi tulkinta on tutkimukseni teoreettis-metodologisena lähtökohtana yhdessä modernin ajallisuuden kysymysten kanssa. Tutkimuksessani yhdistyvät kronotoopin käsitteen taustalla oleva näkemys eettisyyden ilmenemisestä konkreettisesti toista ihmistä kohtaan ja moderni ajallisuuteen keskeisellä tavalla kuuluva käsitys yksilön autonomiasta ja mahdollisuudesta toimia itse oman elämänsä tekijänä.

Esitän, että vaatimus yksilön autonomisesta, vapaasta ja konkreettisesti tilanteesta toteutuvasta eettisestä toimijuudesta läpäisee Tšehovin tuotannon. Hänen teksteissään tämä tavoite kuitenkin toteutuu vain harvoin, sillä niissä yksilö esitetään pääosin riittämättömän itsenäisenä ja sidonnaisena autoritaariin rakenteisiin ja ajatteluun. Sekä kirjailijan fiktiivisen että nonfiktiivisen tuotannon voikin nähdä hänen ihmiskunnan tavoitteeksi asettamansa ihanteen – absoluuttisen, täydellisen vapauden – negaationa. Täydellisellä vapaudella Tšehov tarkoittaa fyysistä ja henkistä vapautta yhteiskunnallisesta

pakosta ja valheellisesta mentaliteetista.

Tieteelliseen argumentaatioon pyrkivässä mutta kaunokirjallisia keinoja käyttävässä dokumentaarisessa raportissaan *Sahalin*, joka käsittelee Venäjän Kaukoidässä sijaitsevan Sahalinin saaren rangaistussiirtolaa, Tšehov esittää Venäjän modernisaation olevan Eurooppaan verrattuna vielä lapsenkengissään. Tšehov kuvaa Sahalinin modernin yhteiskunnan vastakohtana, jossa vangilta on riistetty autonomisen toiminnan mahdollisuus. Rangaistussiirtolan todellisuus näyttäytyy karkotuksen kronotooppina, aikatilana, josta puuttuu lähes täysin modernille ajan kokemukselle keskeinen ulottuvuus, muutoksen ja parannuksen mahdollistava tulevaisuudenperspektiivi. *Sahalinissa* lähimmäisenrakkauten vaatimus ilmenee Tšehovin venäläistä sivistyneistöä ja hallintoa kohtaan esittämänä kritiikkinä siitä, että nämä toimivat riittämättömällä tavalla Sahalinin kaltaisten epäinhimillisten laitosten kieltämiseksi.

Tšehovin *Sahalinissa* esittämä suora kritiikki Venäjän ja ihmisen tilasta on läsnä myös kirjailijan proosassa ja draamassa. Kun *Sahalinissa* kyseessä on konkreettinen vapauden menetys, Tšehovin kaunokirjallisessa tuotannossa kyse on yksilön epäautonomisuudesta. Hyvä esimerkki tästä on Tšehoville tyypillinen pikkukaupungin kronotooppi, jonka avulla kuvataan yksilön sidoksisuutta autoritaariin ajatusmalleihin ja kyvyttömyyttä osoittaa myötätuntoa muuten kuin abstraktilla puheen tasolla. Niinpä näytelmässä *Kolme sisarta* kaikki henkilöt ymmärtävät paroni Tuzenbachin olevan matkalla kohti kuolemaansa, mutta kieltäytyvät yksi toisensa jälkeen estämästä kuolemaan johtavaa kaksintaistelua. Tšehovilla provinsiaalisuus merkitsee usein loppumattomana näyttäytyvää toisteisuutta, jonka avulla kuvataan yhteiskunnan henkistä pysähtyneisyyttä ja yksilön kyvyttömyyttä toimia itsenäisesti. Ahdistavimmillaan pikkukaupungin kronotooppi näyttää ihmisen vankilaksi muuttavana henkisenä tyhjyytenä, kuten kertomuksessa ”Koteloitunut ihminen”, jonka päähenkilö kuolee käytännöllisesti katsoen vapauden ja itsenäisen ajattelun pelkoon.

Pikkukaupungin ahdistavaa ilmapiiriä pakenevat henkilöt kuten Nadja novellissa ”Morsian” eivät tunnu kykenevän jättämään sen mentaliteettia taakseen siitä huolimatta että muuttavat pois. Provinssiaalisuus ei Tšehovilla tarkoitakaan vain konkreettisesti pikkukaupunkeihin yhdistyvää epäautonomisuutta, vaan se määrittää koko aikakauden venäläisen yhteiskunnan henkistä tilaa.

Väitöskirjani *Chronotopes of Modernity in Chekhov* jatkaa erityisesti venäläistä ja pohjoismaista filologista ja kirjallisuustieteellistä Tšehov-tutkimustraditiota. Väitöskirjassa kehitetty uusi teoreettis-metodologinen tulokulma, jossa modernin problematiikka yhdistetään Bahtinin kronotoopin käsitteen eettiseen luentaan, on sovellettavissa myös muussa yksilön ja ajan suhdetta tarkastelevassa kirjallisuudentutkimuksessa. Tšehovin eri genreissä kirjoittamissa teksteissä – dokumentaarisessa *Sahalinissa*, lyhytproosassa ja näytelmissä – edellytetään yksilötasolla tapahtuvaa, tulevaisuuteen suuntau-

tunutta ja toisen yksilön huomioivaa toimijuutta siitä huolimatta, että olosuhteet tälle toiminnalle vaikuttavat usein toivottomilta. Kirjailijan tuotannon läpäisevä eettisen toimijuuden vaatimus osoittaa modernin yksilö- ja aikaproblematiikan olevan hänen teostensa ytimessä. Väitöskirjasani esitän, että implisiittisessä konkreettisen teon filosofiassaan Tšehovin tuotanto kauttaaltaan sekä heijastaa modernin ihanteita ja että periaatteellisella tavalla kyseenalaistaa niiden mahdollisuuden.

FM Tintti Klapurin yleisen kirjallisuustieteen alaan kuuluva väitöskirja *Chronotopes of Modernity in Chekhov* tarkastettiin perjantaina 8.1.2016 klo 12 Turun yliopiston humanistisessa tiedekunnassa. Vastaväittäjänä toimi professori Angela Brintlinger (Ohio State University) ja kustoksena professori Liisa Steinby.

Aleksanteri-konferenssi 2016

Vuoden 2016 Aleksanteri-konferenssi, Life and Death in Russia järjestetään Helsingissä 26.–28.10.2016. Ehdotuksia paneeleiksi ja papereiksi otetaan vastaan sähköisellä lomakkeella 15.5.2016 saakka. Katso konferenssin teemat, linkit ja ohjeet konferenssisivuilla www.helsinki.fi/aleksanteri/conference2016.

Konferenssin keynote-puhujat ovat

- ◆ Professor Linda Cook, Brown University (USA)
- ◆ Professor Chunling Li, Chinese Academy of Social Sciences (China)
- ◆ Professor Thomas Remington, Emory University (USA)
- ◆ Dr Svetlana Stephenson, London Metropolitan University (UK)
- ◆ Professor Göran Therborn, Cambridge University (UK)
- ◆ Professor Nataliya Zubarevich, Moscow State University (Russia)